

*Czerván Andrea, Katona Noémi és
László Loren*

A GONDOSKODÁS ÚJRSZERVEZÉSE

Gyakorlati válaszok
a gondoskodási válságra

Tanulmányunk kiindulópontja, hogy a kapitalista társadalmi-gazdasági rendszer az életet újratermelő reproduktív munkát, illetve ennek egyik formáját, a gondoskodást ingyenes erőforrásnak, egyéni feladatnak tekinti, költségeit pedig a családokra, háztartásokra, ezen belül elsősorban a nőkre helyezi ki. Az alacsony szintű állami szerepvállalás, illetve a piaci szolgáltatások megjelenése még inkább felerősíti a gondoskodás válságát, illetve a gondoskodásban megjelenő egyenlőtlenségeket. A tanulmányban először olyan alulról szerveződő szövetkezeteket, kezdeményezéseket mutatunk be az idősgondozás és a gyermekgondozás területén, amelyek részvételi, demokratikus és szolidáris módon értékeli és szervezik újra a gondoskodást a gondoskodók, illetve a gondoskodást igénylők megerősítése és életminőségének javítása érdekében. Ezek közé tartoznak a gondozók szövetkezetei, a gondoskodást igénybe vevők szövetkezetei, a többszereplős szövetkezetek, illetve a kisgyerekes nők közösségeként működő anyaközpontok. Ezután a reproduktív munka és a gondoskodás rendszer-szintű átalakítását célzó politikai mozgalmakat mutatunk be. Amellett érvelünk, hogy a gondoskodás intézményeinek a közösségek tulajdonába és ellenőrzése alá kell kerülnie, ugyanakkor az államnak továbbra is koordináló, finanszírozó és jogi szabályozói szerepet kell vállalnia az igények kielégítésében és a gondoskodási munka elismerésében.

A gondoskodási válság egyre égetőbb problémát jelent a mai kapitalista társadalomban világszerte. Gondoskodás alatt minden olyan érzelmi és fizikai igényeket kielégítő tevékenységet értünk, amelyek valaki életének fenntartását, fejlődését és jóllétét szolgálják, beleértve a gyermekgondozást, idősgondozást vagy a fogyatékkal élő emberek gondozását is. A koronavírus elterjedése révén a 2020 első hónapjaiban kialakult helyzet végképp rámutatott arra, hogy a gondoskodási igények kielégítése az alapját képezik egy társadalom működésének. Az iskolák, óvodák, bölcsődék bezárásával teljes mértékben a családokra, és azon belül is elsősorban a nőkre hárult a gyermekgondozás feladata, míg az idősgondozás sok helyen összeomlott és tragikus helyzeteket hozott létre. A kialakult extrém helyzet azonban egy már eleve válságban lévő rendszer teljes szétesését mutatja, ami alatt még inkább hűsbavágóan érezhetővé vált, hogy a gondoskodás az élet mindennapi és hosszú távú újratermelésének elengedhetetlen feltétele. Így a gondoskodás az elmúlt évtizedekben felerősödő válsága messze túlmutat önmagán és az egész társadalmi-gazdasági rendszer válságának tünetét jelzi (erről bővebben lásd a Fordulat 24-es számát).

Mit jelent azonban a válság? Annak ellenére, hogy mind az idősgondozás, mind a gyermekgondozás közvetve vagy közvetlenül a magyar társadalom nagy részét is érinti, a gondoskodási igények nincsenek megfelelően kielégítve, és egyre több ember ellátása nem (vagy nem jó körülmények között) megoldott. Kelet-Európában az 1970-es évek óta épülnek le, illetve alakulnak át az állami szolgáltatások a gondoskodás területén is, ami még

jobban felerősödik az 1990-es évek alatti nagymértékű privatizáció során (Haney 2002). A piaci szolgáltatások ekkortól jelennek meg és válnak majd egyre meghatározóbbá a gondoskodás területén az állam és a család mellett. Ugyanis az állam nem hogy nem tart lépést a társadalom előregedése révén növekvő gondoskodási igényekkel, hanem egyértelműen visszavonul, így egyre nagyobb arányban terheli a családokra, háztartásokra, és ezen belül is elsősorban a nőkre a gondoskodási szükségletek ellátását. A gondoskodók és gondozottak életminőségét alapvetően meghatározzák a gazdasági egyenlőtlenségek, mivel amíg a tehetősebb családok gondoskodási szolgáltatásokat vásárolnak a szélesedő gondoskodási piacon (pl. fizetett bentlakásos ápolók az idősgondozásban vagy bébiszitterek), a kevésbé tehető családok egyre inkább magukra maradvánnyal gondozzák idős hozzátartozóikat vagy gyerekeiket. A megnövekedett terhelés pedig gyakran saját anyagi, érzelmi és egészségügyi helyzetüket is nagyban károsítja (Gregor és Kovács 2018). A gondoskodási válság oka abban áll, hogy a tágabb kapitalista társadalmi és gazdasági rendszer a gondoskodási munkát leválasztja a termelő tevékenységekről és ingyenes erőforrásként kezeli, amit a családok, főleg nők otthon, fizetetlenül elvégeznek. Ennek következtében ahogy maga a termelés, a kapitalista, felhalmozásra alapuló gazdaság válságba kerül, addig fokozza a háztartások kizsákmányolását, amíg az már a családok számára hatalmas áldozatok árán sem fenntartható.

Tanulmányunkban olyan mozgalmakat, irányzatokat mutatunk be, amelyek célja, hogy a gondoskodási munkát úgy szervezzék újra, hogy magasabb társadalmi értéke legyen, és igazságosabban elérhetővé váljon mindenki számára. A gondoskodást olyan viszonyként értelmezzük, amelyben a gondoskodást nyújtók és gondoskodást kapók egyaránt részt vesznek. Így a gondoskodási válságot csak e viszony minden szereplőjének igényeit figyelembe véve lehet megoldani, csak minden szereplő jóllétének biztosítása mentén lehet a gondoskodást újrászervezni a társadalomban. Ehhez azonban nem a gondoskodás bérmunkaként való megszervezése a cél, mert az a gondoskodásban (is) megjelenő alapvető egyenlőtlenségeket nem tudná hosszú távon felszámolni, hanem nagyobb, rendszerszintű változásra van szükség. A gondoskodás újrászervezéséhez alapvetően meg kell változnia a kapitalista működésnek, ami a folyamatos kizsákmányoláson keresztüli profitfelhalmozásra alapul. Ezért fontos belátni, hogy a gondoskodási válság túlmutat az ellátásban megjelenő nehézségeken, és megoldása érdekében fontos az összefogás más, a kapitalizmussal és profitorientáltsággal szemben kritikus kezdeményezéssel (pl. nemnövekedés mozgalom, ökofeminizmus). Másrészt közösségi megoldásokra és nagyobb állami részvételre van szükség. Állami részvétel alatt azonban, a központi állami koordináló funkciók mellett, helyi szinten a nem centralizált, nem hierarchikus, hanem részvételi alapon működő, demokratikusan irányított intézményeket értjük. Nem szabad, hogy ez az átalakulás azt eredményezze, hogy a gondoskodás költségeit az állam, illetve a

gazdasági rendszer még inkább az egyénekre, a háztartásokra és a közösségekre helyezi ki. Másrészt a gondoskodási igények kielégítése nem függhet a gondoskodást igénylők erőforrásaitól, a gondoskodók jólléte pedig nem áldozható fel az ellátás érdekében. Ezért úgy gondoljuk, hogy az államnak továbbra is biztosítania kell a pénzügyi és infrastrukturális erőforrásokat a helyi szintű közösségi megoldások számára, illetve ha szükséges, – a közösségek döntése alapján és felügyelete mellett – újra kell osztania azokat. A részvételi forma ugyanakkor még így is további erőforrásokat követel a közösségek tagjaitól, különösen az idő tekintetében. Ezért rövid távon a feladatok megosztásakor figyelembe kell venni, hogy a tagoknak milyen egyéb fizetett vagy fizetetlen tevékenységei vannak, milyen erőforrásokkal rendelkeznek és társadalmi helyzetük milyen típusú és szintű részvételt tesz lehetővé. Ezek alapján ki lehet alakítani az egymással való szolidaritás és erőforrás-megosztás szabályait is, amely biztosítja, hogy a közösség minden tagjának szükségletei ki legyenek elégítve. Hosszú távon azonban a munka és a társadalmi-gazdasági rendszer átfogóbb átalakítására van szükség, amelyet a következő rész tárgyal. A professzionális gondoskodók képzése, illetve a szakmai és közösségi működési normák kialakítása, megosztása és felügyelete szintén egy, a helyinél nagyobb szintű, a nemzetközi szövetkezeti mozgalomba is beágyazott, közösen irányított rendszer feladata lehet.

A következőkben egy rövid elméleti bevezetőben bemutatjuk a gondoskodás értékének a kapitalista rendszerrel való összefüggéseit. Ezután olyan közösségi kezdeményezéseket, politikai szervezeteket, mozgalmakat ismertetünk, amelyek a természet és a nők kizsákmányolása ellen lépnek fel és a gondoskodást ezek mentén szervezik meg a gyakorlatban lokális vagy tágabb szinten. Nem átfogó elemzést adunk ezekről a kezdeményezésekről, hanem inkább egy-egy kiemelt példát szemléltetünk. Először közösségi válaszokat, szövetkezeti modelleket mutatunk be az idősgondozás és a gyermekgondozás területén és azt vizsgáljuk, hogy a különböző szervezetek milyen problémákra próbálnak választ adni, hogyan működnek a gyakorlatban, hogyan járulnak hozzá a gondozók, a gondoskodást igénylők és a tágabb közösség jóllétéhez, illetve hogyan működnek együtt állami szereplőkkel, hogyan használják az állami erőforrásokat és infrastruktúráját. Ezt követően olyan mozgalmakat mutatunk be, amelyek rendszerszintű átalakítást céloznak meg.

GONDOSKODÁS A KAPITALIZMUSBAN

A gondoskodás a jelenlegi kapitalista rendszerben való működésének tanulmányozásakor a társadalmi reprodukció-elméletekből indulunk ki. A társadalmi reprodukció fogalma az élet újratermelését jelenti és magában foglalja mindazokat a tevékenységeket, amelyek a munkaerő előállítását, emberek bérmunkavégzését segítik. Tehát reprodukív munka a

házimunka, főzés, takarítás stb., melyek azt segítik, hogy a család vagy a háztartás bérmunkát végző tagja reggel el tudjon menni dolgozni. Míg ezek a tevékenységek a munkaerő rövid távú reprodukcióját segítik, a munkaerő hosszú távú újratermelését a következő generáció munkaerejébe fektetett munka adja. A szülés, gyermeknevelés, gyerekekről való gondoskodás tehát a reprodukzív munka különböző formái, ahogy az idősgondozás, az előző generáció ellátása is.

Felmerülhet a kérdés, hogy mit jelent akkor a „munka”, hol húzódnak a határai, ha a gyerekekkel való foglalkozást is ide soroljuk? A munka fogalmának kizárólag a bérmunkával való azonosítása az egyik fontos kritika, amit a társadalmireprodukció-elméletek megfogalmaztak. Ennek az irányzatnak a kialakulása – néhány korábbi előfutár, pl. Kollontáj munkássága mellett – elsősorban az 1970-es évek feminista házimunkavitájára nyúlik vissza (Csányi et al. 2018). A marxista feminista diskurzus rámutatott a nők ún. kettős kizsákmányolására, mivel a bérmunka mellett fizetetlenül végzik a reprodukzív munkát második műszakban. Ez a háztartáson belüli munkamegosztás alapvetően határozza meg a nők társadalomban betöltött helyét és ezzel összefüggésben a nemek közötti viszonyokat is.

Ahogy a felhalmozás rendszere válságba kerül, a rezsim még jobban a nőkre rakja a társadalom újratermelésének a terhét, ingyenes, kizsákmányolható erőforrásként tekintve reprodukzív munkájukra, beleértve a gondoskodást is. Ez az erőforrás azonban véges, ezért ír – többek között – Nancy Fraser ([2016] 2018) is gondoskodási válságról, amely a kapitalizmus jelen fejlődési szakaszából fakadó rendszerszintű jelenség (erről részletesebben lásd a lapszám bevezető tanulmányát). A reprodukzív munka egyenlőtlen elosztása és kizsákmányolása nem csak a háztartásokon belül valósul meg, hanem globális szinten is. A globális gazdasági rendszerben a tőke a felhalmozás logikája mentén szervezi meg a reprodukzív munkát, beleértve a gondoskodást is. A perifériáról vagy félperifériáról származó nők végzik el olcsó bérmunkában a centrumországokban a háztartási és a gondoskodási munkát. Egyúttal a félperifériás kelet-európai országokban a helyi, alsóbb társadalmi osztályokból származó nők mellett szintén bevándorló nők látják el az időseket vagy végzik el a takarítást. Például Lengyelországban, Csehországban vagy Magyarországon számos ukrán nő dolgozik az idősgondozásban. Ezt a jelenséget nevezik gondozási migrációs láncnak (Ezzeddine [2014] 2018).

A magyarországi gondoskodási helyzettel több tanulmány foglalkozik. Bár a valós gondoskodási igények és ellátottság átfogó tanulmányozásához további kutatásra lenne szükség, a meglévő adatok alapján kijelenthető, hogy mind az egészségügyi, mind a szociális ellátásban növekszik a betöltetlen álláshelyek száma, az ápolók túlterheltek, az ápolást igénylők pedig sokszor nem jutnak hozzá a megfelelő ellátáshoz (Gyarmati 2019). Míg a szociális és az egészségügyi ellátórendszerben is elsősorban nők dolgoznak ápolóként rosszul megfizetve, addig a háztartáson belül is jellemzően nők végzik

fizetetlenül a mindenféle reprodukív és a gondoskodási munkát is. Ahogy Gregor Anikó és Kováts Eszter egy fókuszcsoporthoz tartozó kutatás alapján rámutatott, a nők elsősorban a gondoskodási feladatok egyenlőtlen elosztásában élik meg a nemek közötti egyenlőtlenségeket a hétköznapi életben (Gregor és Kováts 2018; Gregor 2018). A gondoskodás egyenlőtlen elosztását alapvetően a gazdasági rendszer határozza meg, de szabályozásában az államnak is kiemelt szerepe van szakpolitikai intézkedéseken és intézmények kiépítésén és fenntartásán keresztül, amely azonban ugyanezekbe a globális gazdasági erőviszonyokba integrálódik. A Fordulat 26. lapszámában Csányi Gergely (2019) elemezte a „gender-rezsimet” és ennek keretében a családpolitikát, amin keresztül az Orbán-rendszer szimbolikusan és materiálisan is fenntartja a nemek közötti egyenlőtlenséget, a nőkre hárítva a gondoskodási feladatokat. Szikra Dorottya szerint viszont különbségek vannak a szimbolikus politikázás és a konkrét szakpolitikai intézkedések között az Orbán-rendszerben a nők szerepét illetően, azonban az osztály- és etnikai alapú kirekesztést következetesen érvényesítik a családpolitikai intézkedések (2013, 2018a, 2018b). A gondoskodási munka egyenlőtlen elosztását és kiszákmányolását tehát a gazdasági berendezkedés mellett a politikai rezsim is aktívan fenntartja, támogatja.

Ebben a gazdasági és politikai környezetben kihívást jelent egy olyan reprodukív gazdaság létrehozása és működtetése, ami nem a tőke érdekeit szolgálja ki, hanem célja, hogy a gondoskodást felszabadítsa a felhalmozása logikája alól. A következőkben olyan magyar és nemzetközi szervezeteket és mozgalmakat mutatunk be, amelyek ezt próbálják megvalósítani eltérő stratégiák mentén.

A GONDOSKODÁS ÚJRASZERVEZÉSE A SZÖVETKEZETI MOZGALOMBAN

A szövetkezeti modell – beleértve a szolgáltatást kapók, illetve a szolgáltatók szövetkezeteit is – olyan megoldást kínál, ami közösségi válaszokat ad a feljebb taglalt gondoskodási igényekre. Az alábbiakban a szövetkezeti modell különböző példáit mutatjuk be ezen a területen (ILO 2016, 2017). A gyermekgondozás, az idősgondozás és a különböző foglalkozással élő emberek gondoskodási igényeivel foglalkozó szövetkezetek alapvetően háromféle modell szerint működnek: 1) ápolók és gondoskodók szövetkezete (*workers' cooperative*), amelyben a szolgáltatást nyújtók a szövetkezet tagjai; 2) gondoskodást igénybe vevők szövetkezete (*users' cooperative*), amelyre például idős emberek lakásszövetkezete lehet példa; 3) többszereplős szövetkezetek (*multistakeholder cooperative*), amelyben a gondoskodást igénybe vevők mellett más szereplők – családtagok, állami szereplők, egészségügyi szolgáltatást nyújtók – is részt vesznek.

Bár ezek az elemzett példák rengeteg szempontból eltérnek egymástól, abban megegyeznek, hogy szövetkezeti demokratikus döntéshozási modellt követnek, amelyben a szövetkezeti tagok egyenlő arányban vesznek részt; és az egészségügyi és általános jóllétét segítik azoknak a személyeknek, családoknak, közösségeknek, akik részére gondoskodást nyújtanak – miközben igazságos, méltó munkakörülményeket biztosítanak a gondoskodóknak (ILO 2017).

Attól függetlenül, hogy maguk az idősebbek, gondoskodást igénybevevők, családtagjaik vagy épp a gondozók a tagjaik, az időseket ellátó szövetkezetek egyaránt próbálnak eltérő egészségügyi, illetve szociális szükségletekre is reagálni. Az egészségügyi ellátás mellett a szövetkezetek igyekeznek az idősek tapasztalatait is demokratikusan integrálni és bevonni őket a döntési folyamatokba. A szervezetben tehát a betegség helyett az autonómia, a cselekvőképesség felé tolódik a hangsúly. A gyermekgondozást nyújtó szövetkezetek közé tartoznak a napközbeni ellátást nyújtó intézmények, például a bölcsődék és az óvodák, a délutáni gyerekefelügyeletet, illetve otthoni gyermekgondozást nyújtó és a nevelőszülőket összefogó szervezetek is. Otthoni gyermekgondozást sokszor háztartási munkavállalók szövetkezetei nyújtanak a házimunka mellett külön szolgáltatásként. Egyes szövetkezetek fogyatékossgal élő vagy beteg gyerekek gondozására specializálódtak (ILO 2017: 4).

GONDOZÓK SZÖVETKEZETEI

A szövetkezeti modell egyik előnye, hogy a gondoskodást nyújtók jellemzően nagyobb bért kapnak munkájukért, mint más típusú szolgáltatóknál, mivel a profitot a szövetkezetek általában visszaforgatják a gondoskodók bérébe (ILO 2017: 6). A szövetkezeti modell más előnnyel is jár: jellemzőbb a biztosítás, a nyugdíj és a rögzített munkaidő, melyek közül egyik sem jellemzi a gondoskodási szektort. Összességében a gondoskodási munka formalizálásához, biztonságosabb munkakörülményekhez, illetve a gondoskodók továbbképzéséhez, professzionalizálásához járul hozzá a szövetkezeti modell. Ez a szövetkezeti modell tehát nem a gondoskodás teljes újraszervezését szolgálja a társadalomban, nem egy csak reprodukív célokat szolgáló különálló ökoszisztéma kiépítéséhez járul hozzá. Azonban a szövetkezet a pénzért gondoskodási munkát végzők helyzetét segíti azáltal, hogy egy profitot kivonó munkaadó (pl. ügynökség) helyett a dolgozóknál marad a haszon.

Az idősgondozás területén két nemzetközi példát emelünk ki, amelyek azon túl, hogy szövetkezeti modellben működnek, próbálnak saját tagjaik helyzetén túlmutatóan is társadalmi változást elérni a gondoskodásban és aktívan tesznek a szövetkezeti modell elterjesztéséért. A Be Caring¹ („Legyél Gondoskodó”) különböző, idősgondozással foglalkozó

1 <http://www.casaltd.com/>

szövetkezeteket tömörítő hálózat az Egyesült Királyságban, amit 2004-ben alapítottak. Ma már több mint 850 tagja van, akik a szövetkezetek tulajdonosai is. A hálózat számára fontos a demokratikus működésmód és a gondoskodók döntéshozásban való részvétele, ami egy rendszeresen összehívott fórumon keresztül történik, ahol minden tagszervezet képviselteti magát. A szövetkezeti hálózat a tagjai számára továbbképzési lehetőségeket biztosít és együttműködik egy szakápolói képzést nyújtó intézménnyel. A Be Caring célja ezzel a tagok egyéni képességfejlesztésén és a gondoskodási munka minőségének emelésén túl az, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a gondoskodás képzést igénylő szakma, ami nagyobb társadalmi megbecsültséget érdemel. A hálózat küldetése, hogy a gondoskodási munka és az egész szektor többre legyen értékelve a társadalomban, és hogy ez a bérekben is megnyilvánuljon. A tagok számára a Be Caring rögzített munkaidős szerződéseket biztosít, és tagja egy szociális ágazatban működő szakszervezetnek. Emellett aktív a szövetkezeti modell terjesztésében, és tanácsadást és támogatást nyújt csoportoknak, akik szeretnének szövetkezetet alapítani (Cooperatives UK Limited 2016).

Egy másik jelentős, gondoskodók által alapított és birtokolt szövetkezet a Cooperative Home Care Associates (CHCA, Otthoni Gondozási Munkatársak Szövetkezete)², ami 1985-ben jött létre Bronxban, New Yorkban. Kifejezetten otthoni ellátásra specializálódtak és időseket, krónikus betegséggel küzdőket és fogyatékossgal élő embereket látnak el. Ma már több mint 2000 tagjuk van, így Bronx egyik legfontosabb munkáltatójának számítanak. Tagjaik nagyrészt nehéz társadalmi háttérrel rendelkező latin-amerikai és afroamerikai nők, és nagyjából felük tulajdonos is a szövetkezetben. A tagoknak lehetőségük van részjegyet vásárolni 1000 dollárért, amiből azonban először csak 50 dollárt kell befizetniük, ami után már részt vehetnek a szervezet irányításában, majd öt éven át törlesztik a hátralévő összeget. Egy részjegy egy szavazatot jelent a döntéshozásban, és mindenki csak egyet birtokolhat (Mattson 2018). A szövetkezet nagy hangsúlyt fektet arra, hogy tagjainak rendszeres képzési lehetőséget – például pénzügyi alapismeretek – biztosítson angolul és spanyolul, illetve szupervíziót és mentorálást is nyújt (Johnson 2008; Schneider 2010). Ezzel egyrészt a tagjait segíti a professzionalizációban, másrészt a gondoskodás minőségét és elismertségét növeli.

Bár nem szövetkezeti alapon működik, mégis jó gyakorlatnak tekinthető az a magyar cég (Judit Házi Betegápolás), amit egy ápoló, Ákos Judit, működtet Borsod-Abaúj-Zemplén megyében egy képzett szakápolókból álló csapattal. Olyan betegeknek nyújtanak professzionális ápolási segítséget, akik számára az állami ellátás nem elérhető, és a bentlakásos piaci szolgáltatások nem megfizethetők (Földi 2019). A cég tehát az állami alapellátás hiányának betöltésére épült ki, mivel az ellátott betegek jellemzően olyan idősök, akik nem akarnak vagy nem tudnak egy otthonba beköltözni, és nem is igényelnek napi 24 órás gondozást,

2 <http://www.chcany.org/>

azonban az otthonukban végzett professzionális ápolásra rendszeresen szükségük van. Bár a cég for-profit vállalkozás, és feltehetően nagyobb bért biztosít a benne dolgozó ápolóknak, mint az állami egészségügy, jellemzően a hátrányosabb helyzetű, kevésbé fizetőképes embereket látják el számukra is megfizethető áron; nem céljuk tehát a minél nagyobb profitmaximalizálás.

A gyermekgondozás területén fontos példa az Egyesült Államokban, a New York-i Brooklyn kerületben, azon belül a Sunset Park negyedben működő Beyond Care³ („A Gondoskodáson Túl”) gyermekgondozási szövetkezet, amelyet 2008-ban hoztak létre gyermekgondozást nyújtó bevándorló nők. A szövetkezet vállal teljes és részdíós otthoni gyermekgondozást, több gyerek egyidejű gondozását valamelyik család otthonában (*nanny share*), sürgős felügyeletet és szervezetek számára csoportos gyermekgondozást is. A Beyond Care egy nagyobb közösség, lokális hálózat része, amely a helyi, nonprofit, közösségi alapú szervezet, a Center for Family Life (Központ a Családi Életért) segítségével épült ki. A központ 1978 óta nyújt szociális, családi és munkavállalással kapcsolatos szolgáltatásokat, szervez kulturális és szabadidős tevékenységeket a környék zömében bevándorló lakóinak (Estey 2011; ILO 2017). Mivel egyre kevesebb lett az elérhető és megfelelő munkalehetőség, a Center for Family Life szövetkezetek létrehozásán kezdett el dolgozni a helyi közösség tagjaival, a központ pedig ezt a mai napig vállalkozói inkubátorként képzésekkel, jogi és üzleti tanácsadással segíti (Estey 2011). A gyermekgondozási szövetkezet ötletével szimpatizáló nők számára, akik később a Beyond Care-t alapították, például a szövetkezeti struktúráról, konszenzusos döntéshozatalról, a jogi környezetről és a marketingről is szerveztek képzést (ibid). Ma már több mint 15 szövetkezetet működtetnek a környék lakói, köztük több környezettudatos takarító, egy idősgondozással foglalkozó és egy korrepetálást kínáló szervezetet is.⁴

A Beyond Care létrejöttekor New York államban még szinte semmilyen munkajogi szabályozás, illetve védelem nem vonatkozott a háztartásokban dolgozókra. Emellett őket az is kiszolgáltatottá teszi, hogy a privát szférában, izoláltan, láthatatlanul végzik a munkájukat, ami fokozottan nehezíti a munkakörülmények ellenőrzését, másrészt a szerveződést, a gyermekgondozási munka intim jellege pedig elfedheti a kizsákmányolást és a visszaélést. A bevándorló nők emellett az esetleges nyelvi hiányosságok, a bizonytalan jogi státusz és a magas munkanélküliség miatt is hátrányos helyzetben voltak a Beyond Care megalapításakor. A szövetkezet tagjai létrehoztak egy mindenre kiterjedő szerződés-sablont, illetve meghatározták, hogy milyen bértartományban vállalnak munkát. A megkeresések a szövetkezethez futnak be, majd a közösen kiválasztott tag tárgyal a családokkal a

3 <https://beyondcare.coop/>

4 <https://sco.org/programs/cfl-co-op-business-development/>

részletekről, a szervezettel a háta mögött. A szövetkezet fenntartásában, például a hirdetési tevékenységekben és a nyilvános szereplésekben minden tag kötelezően részt vesz, a koordinátorokat pedig határozott időre választják maguk közül. A tagok gyermekgondozási szakértelme és szakmai identitása mellett folyamatosan fejlesztik nyelvi és tárgyalási készségeiket is. A Be Caringhez hasonlóan a Beyond Care célja az is, hogy a gondoskodást képzést igénylő szakmaként ismerjék el, ami a munkafeltételeket és a gondoskodók tárgyalási pozícióját, státuszát is javítja (Estey 2011).

A szövetkezet sikerében fontos szerepet játszik az, hogy egy olyan szervezet, a Center for Family Life segítségével jött létre, amely egyrészt a közösségbe mélyen beágyazott, másrészt birtokában van olyan tudásoknak és erőforrásoknak, amelyek egy új szövetkezet megalapításához és működéséhez szükségesek. Kulcsfontosságú a szövetkezetek közötti együttműködés, támogatás és szolidaritás is: például közös marketingtevékenységgel és megosztott adminisztrációs, üzleti szolgáltatásokkal csökkenthetők az egyes szövetkezetek költségei, a tudásmegosztás és közös tanulás pedig a mindennapi működés és új szervezettek létrehozását, a hálózat további növekedését is segíti (Estey 2011).

A dolgozók által birtokolt szövetkezeti modell összességében nem alakítja át a gondoskodás megszervezését a kapitalista társadalomban, azonban konkrét dolgozói közösségek esetében jó megoldás arra, hogy a profit náluk és ne egy közvetítő ügynökségnél maradjon. Emellett a gondoskodók döntéshozásban való részvétele segít abban, hogy az egész szervezet a dolgozók érdekeit képviselje és megerősítse őket, ami a jó körülmények között végzett, professzionális gondoskodáshoz járul hozzá, más piaci szolgáltatók profitmaximalizálási érdekeivel ellentétben. Ezért a szövetkezeti modell elterjedése közelebb vihet ahhoz, hogy a gondoskodás igazságosabban és jobb feltételek között legyen megszervezve.

GONDOSKODÁST IGÉNYBE VEVŐK SZÖVETKEZETEI

A gondoskodást igénybe vevők jellemzően akkor hoznak létre szövetkezetet, ha így magasabb színvonalú szolgáltatásokat kapnak, mint amilyenek az állami, piaci vagy nonprofit alternatívák, vagy ha ezek nem elérhetők számukra (Cooperatives UK Limited 2016; Duda 2016). Ezenfelül a gondoskodással foglalkozó szövetkezetekből gyakran további fogyasztói szövetkezetek is kialakulnak, ami azt is mutatja, hogy a szövetkezeti modell szociális és gazdasági igényekre egyaránt választ próbál találni (ILO 2017).

A gondoskodókat és gondoskodást igénybe vevőket egyaránt magába foglaló szövetkezetre jó példa a japán Koreikyo Union, amelynek több mint százezer tagja van. A szövetkezet még aktív, általában 55 és 75 év közötti tagjai nyújtanak szolgáltatásokat a rászoruló, 75 év feletti tagok számára. A szövetkezetbe belépők részvényt vásárolnak

(aminek értéke 2010-ben 50 amerikai dollár volt), amit visszakapnak, ha kilépnek a szövetkezetből. Tagként éves tagdíjat fizetnek (2010-ben ez 30 dollár volt), a gondoskodási szolgáltatások nyújtását és igénybevételét pedig egy belső jegyrendszer szerint számolják el a tagok között. A Koreiyo egyik fontos célja a gondoskodási szükségletek ellátása mellett, hogy támogassa az aktív idősödést, hogy az idősödő tagok minél tovább aktív és tartalmas életet tudjanak élni. Az aktív tagok gondoskodásban való részvétele és a Koreiyo-ban szervezett számos képzés, társas program és önkénteskedés segít önbecsülésük megőrzésében. Az otthoni segítségnyújtás mellett a szövetkezet segítséget nyújt a közlekedésben, szállításban, lakásfelújításban is (Marshall 2008).

A lakásszövetkezet is bevett, jól működő modell a gondoskodást igénylők szövetkezetben való összefogására. A bérlői lakásszövetkezet alatt olyan kollektív tulajdonban lévő, a bérlők által alulról szerveződő módon, kollektívan üzemeltetett lakóépületeket értünk, amelyekben a lakberek hosszú távon és garantáltan megfizethetők” (Jelinek és Pósfai 2020: 4). A Lyonban működő Chamarel-Les Barges lakásszövetkezetet 2010-ben alapították nyugdíjasok, és 2017-re már 16 lakást és hozzá tartozó nyilvános tereket foglalt magába. A szövetkezet célja, hogy a piaci alapokon működő idősok otthona helyett – amelyek gyakran túl drágák a közép- és kis jövedelmű nyugdíjasoknak – elérhető megoldást nyújtson a lakhatásra. A szövetkezet demokratikus alapon, részvételi döntéshozattal működik, és a szövetkezet tagjai kollektíven tulajdonosai az ingatlanoknak (Chapelle 2016).

A gyermekgondozás területén a gondoskodást igénybe vevők szövetkezetei általában egy-egy közösség igényeinek kielégítésére jönnek létre, és családok, szülők kezdeményezik őket. Gyakori, hogy a mindennapi működtetésben és esetenként a döntéshozatalban mások, elsősorban professzionális gondozók és nevelők is részt vesznek. A Szöulban található Sungmisan Village-t 1994-ben szülők alapították, hogy húsz helyi család számára nyújtson napközbeni ellátást. Ezt később iskola utáni programokkal is kiegészítették, 2004 óta pedig egy iskolát is működtetnek, amelyben 2016-ban 170 család általános és középiskolás korú gyerekei tanultak, és amely az együttműködés és a közösségiség értékeit közvetíti. 2001-ben fogyasztói szövetkezetet indítottak környezettudatos termékek beszerzésére, 2016-ban pedig már több mint húsz szervezetet működtettek a gyermekgondozásból kinövő szövetkezeti közösség tagjai, összesen több mint 150 taggal. Ezek közül több gondoskodási munkát, például idős gondozást végez. A tanárok és más – nem szülő – gondoskodók részvételével a szövetkezetek többszereplőssé váltak (ILO 2017).

A guatemalai UPAVIM (Unidas para Vivir Mejor, „Együtt Egy Jobb Életért”)⁵ eredetileg egy nőkből álló kisiparos szövetkezet volt, amelynek tagjai 1994-ben kezdték közösségileg megszervezni a gyermekgondozást. A Gyermekközpont program keretén belül hamarosan

5 <https://upavim.org/>

orvosi ellátást és gyógyszereket is nyújtottak a közösség tagjainak, 2002-ben pedig alternatív oktatási központot alapítottak, amelybe óvodáskortól a hatodik osztályig járhatnak a gyerekek – 2016-ban 150 diák látogatta az intézményt. A Sungmisan Village-hez hasonlóan a tanítás itt is a demokratikus döntéshozás és az együttműködés értékeire fókuszál. A gyermekgondozási és egészségügyi szolgáltatásokat, illetve az iskolát a tagok olcsóbban vehetik igénybe, a leginkább rászoruló családoknak pedig – forrásoktól függően – ingyenes az orvosi vizsgálat. Ezeknek a fenntartását részben a kézműves termékek eladásából fedezik, amelyet magánszemélyek, donorok és nemzetközi partnerek támogatásával egészítenek ki. A szövetkezetnek 2016-ban több mint 80 tagja volt, és több mint 40 dolgozót foglalkoztatott – akiknek egy része tagja is a szövetkezetnek –, többek között egy teljes munkaidős orvost, ápolókat, egy tanárt, adminisztrátorokat, szakácsokat és takarítókat (ILO 2017).

Egy kutatás az egyesült államokbeli Kalifornia államban azt vizsgálta, hogy a vidéki közösségek gyermekgondozási igényeit hogyan elégíthetik ki a szövetkezeti modellek. Ezekben a közösségekben olyan megoldásokra van szükség, amelyek a lakóhely közelében találhatóak és alkalmazkodnak a kevésbé tipikus munkaidőhöz, a munka évszakok szerinti változásához. Többféle gyermekgondozási szövetkezet működik az állam vidéki területein. A gondozók szövetkezetei és – a később részletesen bemutatott – szülői szövetkezetek mellett családi napközök is alapítanak szövetkezetet, amelyen keresztül együtt hirdetik magukat, a közös, nagy tételben való vásárlás által pénzt takarítanak meg, közös továbbképzést szerveznek, szakmai közösséget alkotnak és szükség esetén helyettesítik egymást. Vannak olyan szövetkezetek is, amelyekben szülők eseti jelleggel vigyáznak egymás gyerekeire, amiért kuponokat adnak, illetve kapnak. A fenti modellek közül a szülői szövetkezeti modell a legnépszerűbb, mivel az egyszerre nyújt megfizethető, a lakóhelyhez közeli és a szülők elképzeléseit kielégítő, illetve szakmai szempontból is minőségi megoldást, és építi a közösséget. Az adminisztráció és működtetés mellett a szülők a gyerekek gondozásában, nevelésében is részt vesznek, amely során hasznos tudásra tehetnek szert. A megfelelő képzés után ezek a szövetkezetek a szülőknek munkalehetőséget is kínálhatnak, amely a közösség önfenntartását segíti. Ha viszont önkéntesen végzik, a szülői munka csökkentheti a költségeket, adománygyűjtő eseményeken keresztül pedig további bevételre tehet szert a szövetkezet. Azok a szülők, akik napközben nem tudnak jelen lenni, az eseményeken és a megbeszéléseken vesznek részt, illetve az adminisztratív munkában segítenek. A szülők az egy család–egy szavazat elve alapján igazgatótanácsi tagokat választanak maguk, a helyi közösség tagjai és esetenként a professzionális gondozók közül, a stratégiai döntések meghozatalában ugyanakkor mindenki részt vesz. A mindennapi működést egy professzionális gondozó irányítja, aki a többi alkalmazott felvételéről is dönt. Ahogy a tanulmány is rámutat, a gondoskodási munka ilyen megszervezése a résztvevők számára gyakorlóterep a

demokratikus döntéshozatal és részvétel, a közösségi építkezés és a praktikus képességek tekintetében (Coontz-Esper 2003).

A gondoskodást igénybe vevők által alapított szövetkezetek olyan aktív szerepet biztosítanak a tagok számára, amelyen keresztül befolyásolhatják a gondoskodási munka megszervezését és tartalmát, amire sem az állami, sem a piaci intézményekben nincs lehetőség. Ezekben az alulról szerveződő kezdeményezésekben lehetővé válik, hogy egy uniformizált szolgáltatás passzív igénybevétele helyett a gondoskodást a konkrét közösség és tagjainak szükségletei és elképzelései szerint alakítsák ki. A gondoskodás kikerül a privát szférából, mind a gondoskodási munkát láthatatlanul és alulértékeltten végzők – elsősorban nők –, mind a gondoskodási szükségleteikkel magukra maradt egyének szempontjából. A gondoskodás közösségi feladatként való értelmezése nagyobb eséllyel vonja maga után az egymással való szolidaritást és az erőforrások megosztását is.

TÖBBSZEREPLŐS SZÖVETKEZETEK: ÁLLAMI SZEREPLŐKKEL VALÓ EGYÜTTMŰKÖDÉS

A szövetkezeti mozgalom gondoskodás területén Észak-Olaszországban, Emilia Romagna tartományban a legkiterjedtebb. Itt többféle példát találhatunk arra, hogy állami szereplők (elsősorban a helyi kormányzatot és a szövetkezeteket képviselő intézmények) hogyan tudják aktívan segíteni, lehetővé tenni szövetkezetek működését (ILO 2016: 14). Míg a helyi kormányzat a források és a szabályozás tekintetében játszik kiemelten fontos szerepet, a szövetkezeteket képviselő föderációk a lobbitevékenységük miatt lehetnek jelentősek. A szövetkezeteknek elsősorban a korai fázisokban lehet szükségük külső forrásokra, gazdaságilag nagyobb szereplőkre, például állami egészségügyi szolgáltatókra. Az említett japán Koreikyo szövetkezet esetében az országos egészségügyi szolgáltató például megtéríti a szakellátást a gondoskodást igénylőknek (Marshall 2008). Az Egyesült Államok Washington államában pedig a gondoskodást nyújtókat és igénylőket (köztük gondoskodók szövetkezetét és idősek lakásszövetkezetét is) összekötő Carina⁶ platform szintén az állami egészségügyi szolgáltató segítségével jött létre és működik ma is (Ingalls 2018).

Egy, az Egyesült Királyságban működő, gondoskodással foglalkozó szövetkezetekről szóló tanulmány részletesen összefoglalta, hogy milyen szabályozás szükséges a szövetkezetek sikeres működéséhez országos és helyi szinten. Ezek a javaslatok magukba foglalják a szövetkezet alapításához, a tulajdoni viszonyokhoz és a működtetéshez kapcsolódó szabályokat, valamint a szövetkezetekkel kötött egyezményeket, ami szabályozza a helyi állami szereplőkkel való együttműködést (Scott 2016). Bolognában például a szociális

6 <https://www.carinacare.com/whoswho>

szolgáltatások 85%-át szociális szervezetek látják el. Ahogy Vera Zamagni bolognai gazdaságtörténész kifejti, „a bürokratikus jóléti szolgáltatások drágák és alacsony színvonalúak voltak, ezért állampolgárok elkezdtek megszervezni magukat, amit a kormányzat segített formalizálni többszereplős (*multistakeholder*) szervezetekre vonatkozó új törvények megalkotásával. Ez lehetővé tette a gondoskodást nyújtóknak és kapóknak, hogy együtt dolgozzanak a szolgáltatásnyújtás irányításán” (Interjúrészet, Duda 2016).

Szintén többszereplős együttműködést valósít meg a Care Revolution („Gondoskodási forradalom”) nevű, német nyelvterületen szerveződő hálózat. A 2014-ben indult mozgalom célja a gondoskodás újraszervezése.⁷ A hálózat tagjai között található feministák, kutatói szervezetek, ápolási központok, civil szervezetek, politikai alapítványok és szervezetek is. Politikai célkitűzésük egy „összekapcsolódó gondoskodási politika” elérése – vagyis a gondoskodás társadalmasítása. Az állami fenntartású gondoskodási intézmények demokratikusabb működését, az ápolók és az ápoltak nagyobb bevonását támogatják szövetségi vagy ahhoz hasonló jogi modellek alkalmazásán keresztül. Az elmúlt években sikerült a gondoskodást politikai témává tenniük, amivel baloldali pártok kiemelten foglalkoznak (Neumann és Winker 2019). Emellett fontos eredmény a kórházakkal, egészségügyi szervezetekkel és szakszervezetekkel való kooperáció, ami fontos együttműködést jelent a jobb munkafeltételekért való harcban.

Az Egyesült Államok Kalifornia államának vidéki területein működnek úgynevezett gyermekgondozási konzorciumok is. Ezek olyan társulások, amelyekben például munkáltatók, nonprofit szervezetek, állami szereplők együtt viselik a szövetségi gyermekgondozással kapcsolatos költségeket, kockázatokat, megosztják a bevételeket és egy irányító testületen keresztül együtt hozzák a döntéseket (Coontz-Esper 2003). Általánosságban is egyre gyakoribb, hogy a kormányok és önkormányzatok szabályozóként, társalapítóként vagy döntéshozóként részt vesznek a többszereplős szervezetek gyermekgondozási munkájában (ILO 2017: 4).

Egy 2002 és 2005 között végzett európai kutatás szerint a szülői szervezetek, egyesületek és kezdeményezések által tulajdonolt és irányított gyermekgondozási intézmények különösen Franciaországban, Németországban és Svédországban elterjedtek. Ezekben a szülők felelősek az adminisztratív feladatokért, karbantartásért, javításokért, míg a professzionális gondozók, nevelők koncentrálnak a gyerekekre. Az állami intézményekkel szemben a szülői szervezetek és kezdeményezések a közösségi eseményeket ki szokták nyitni a környék más lakói felé is, mivel a gyermekgondozásra úgy tekintenek, mint amely integrálja a családokat a helyi közösség életébe. Ezek a francia, német és svéd szervezetek állami finanszírozással működnek, és nem a hagyományos állami intézmények mellett,

7 <https://care-revolution.org>

hanem azok helyett jöttek létre (Pestoff 2006). Tehát itt az állam decentralizált, részvételi alapú átalakításáról beszélhetünk. Ugyanakkor itt az idő kérdésén keresztül előtérbe kerül az a bevezetőben is tárgyalt dilemma, hogy hogyan akadályozható meg az egyének, háztartások és közösségek további terhelése, amely egy ilyen decentralizált működésből fakadhat, és hogyan szervezhető meg a munka szolidárisan a tagok között. A kutatás szerint ugyanis a szervezetbe fektetett munka gyakori kötelezővé tételével ezek a francia, német és svéd szövetkezetek kizárják azokat a szülőket, akik rugalmatlan munkaidejük vagy egyéb feladataik miatt nem tudják vállalni ezt a kötelezettséget. Különösen igaz ez az egyedülálló szülőkre (Pestoff 2006). Rövid távon erre megoldás lehet a feladatoknak a kaliforniai szövetkezetekben alkalmazott rugalmas elosztása.

Az állami szereplők, önkormányzatok, illetve más, erőforrásokkal és lobbierővel rendelkező szervezetek és csoportok (egészségügyi szolgáltatók, szakszervezetek stb.) részvétele – mint finanszírozó és támogató – a gondoskodási szükségletek kielégítésében kulcsfontosságú ahhoz, hogy ne kizárólag az egyénekre, háztartásokra, közösségekre háruljon ezeknek a feladatoknak az ellátása. Az együttműködés emellett lehetővé teszi, hogy a gondoskodás intézményei a tágabb közösségbe beágyazottan működjenek. Az állami intézmények decentralizált és demokratikus átalakításához állami, önkormányzati szabályozásra van szükség – olyan jogi modellekre, amelyekben mind a gondozók, mind a gondoskodást igénylők aktív irányítói az intézmények működésének.

ANYAKÖZPONTOK: KÖZÖSSÉG, SEGÍTŐ KAPCSOLATOK, MUNKALEHETŐSÉG

Nem napközbeni ellátást, hanem közösséget és közösségi teret nyújtanak kisgyerekes nőknek az anyaközpontok, amelyek egyrészt az anyasággal és gyermekneveléssel kapcsolatos, másrészt felnőtt szabadidős programokat is szerveznek. A női közösségi terek általában is szükségesek ahhoz, hogy a nők problémái, a nemi egyenlőtlenségek felszínre kerülhessenek, az érintettek megerősítést kapjanak, kölcsönösen támogassák egymást, és közös cselekvésbe kezdjenek. A kisgyerekes anyák számára pedig különösen fontosak az ilyen terek, mivel a napközbeni ellátás hiányosságai, a gyerekneveléssel összeegyeztethető munkahelyek, illetve az anya- és gyerekbarát helyek hiánya (ahol például lehet szoptatni, a kialakítás akadálymentes a babakocsival érkezőknek, és a gyerekek számára is van elég hely) miatt sokszor elszigetelődnek a saját otthonukban. Azoknak az anyaközpontoknak a létrejöttében, amelyekkel beszélgettünk, az érintett szervezők fő motivációja az volt, hogy ezt az elszigetelődést ne kelljen (újra) átélniük.

A Budapest IX. kerületében, a József Attila lakótelepen működő Anyahajó Anyaközpont és családi kikötő⁸ alulról szerveződő helyi kezdeményezés, amelyet zömében kisgyerekes, otthon lévő anyák működtetnek önkéntes alapon a maguk és a közelben lakó anyák számára. A központ egyesületi formában működik, a zömében becsületkasszás programokat nagyrészt a tizenhét egyesületi tag szervezi, az adminisztratív feladatokba néhány, a munkaerőpiacra visszatért, idősebb gyereket nevelő anya is besegít. A döntéseket közösen hozzák a központ életében részt vevők. Ez a fajta közösségiség a kölcsönös segítségnyújtást, az erőforrások megosztását is segíti, amire a lakótelepen azért is különösen nagy az igény, mert a családtagok, akik általában segíteni szoktak a gyermekgondozásban, -nevelésben, háztartási munkában, jellemzően nem itt laknak. A központ életét szervező anyák Komatál kezdeményezésük keretében a szülés utáni pár hétben ebédet főznek és visznek a családoknak, a közös tulajdonban lévő, a központban elérhető eszközöket jelképes összegért lehet kikölcsönözni, a Virtuális kölcsönzön keresztül pedig a saját eszközeiket osztják meg ingyenesen egymással az anyák (lehetőségként a központnak felajánlva egy kis összegű adományt). Ezek mellett informálisan is segítik egymást az érintettek, például vigyáznak egymás gyerekeire, vagy bevásárolnak egymásnak.

A Budapest VII. kerületében működő, Lipták Orsi által alapított és vezetett HellóAnyu közösségi tér és ökokávészó⁹ célja az volt, hogy egy nagyobb, nem kizárólag környékbeli közönségnek biztosítson egy olyan teret, ahol kisgyerekes anyák gyerekbarát környezetben találkozhatnak, ebédelhetnek, kávézhatnak, és ahol nekik szóló gyermeknevelési vagy szabadidős programokat lehet szervezni a galérián található termekben. Itt nem egy helyi önszerveződő közösség áll a kezdeményezés mögött – bár maga az ötlet így született meg –, a programszervezők különböző helyekről, egyénileg jelentkeznek. A HellóAnyut nem önkéntesek, hanem alkalmazottak (szakácsok, pultosok, szervezők) működtetik: a jelenlegi hét főből hárman kisgyerekes anyák, a munkát pedig úgy szervezik meg, hogy az minél inkább „alkalmazkodjon” a gondoskodási feladatokhoz. A dolgozók bármilyen óraszámú részmunkaidőben vagy távmunkában is dolgozhatnak. Mivel a gondoskodási munka sokszor kiszámíthatatlan, a munkaidő beosztása rugalmas és hetente változik, a munkaköröket meg lehet osztani, így a helyettesítés is könnyebbé válik. Tehát ezen a munkahelyen a gondoskodás nem kizárólag az egyén által megoldandó feladatként van jelen, amellyel szemben elvárás, hogy a bérmunkára a lehető legkisebb hatással legyen. A munkának ez a típusú szervezése a szövetkezetek számára is példát jelenthet a reprodukív munka figyelembevétele és láthatóvá tétele szempontjából. Ehhez ugyanakkor szükség van a többi

8 <https://anyahajokozpont.hu/>

9 <https://helloanyu/>

dolgozó rugalmasságára, illetve a váratlan helyzetekre való felkészülésre – ez utóbbiakat a HellóAnyuban „háttéremberekkel” oldják meg.

A finanszírozás az anyaközpontok számára is központi kérdés, mivel az a céljuk, hogy ingyen vagy alacsony áron biztosítsanak közösségi teret, programokat vagy szolgáltatásokat a kisgyerekes anyáknak. Az Anyahajónak jó a kapcsolata az önkormányzattal, 2018-ban egy frissen felújított, éppen megüresedett helyiséget tudtak kibérelni kedvezményes áron, és részt vesznek az önkormányzat által szervezett rendezvényeken is. A HellóAnyu is az önkormányzattól bérel, a hely több évig tartó felújítását azonban csak részben támogatták. Az Anyahajó esetében egy fizetett koordinátor alkalmazásához, a HellóAnyuban pedig ahhoz, hogy ketten vezessék a helyet, illetve hogy hosszú távon meg tudják tartani a dolgozókat, további pályázati vagy önkormányzati forrásokra lenne szükség. Mivel az anyaközpontok kifejezetten az otthon lévő kisgyerekes anyáknak szeretnének közösségi teret nyújtani, és ennek megfelelően a programok nagyrészt délelőtt vannak, a helyek fennmaradása attól is függ, van-e „utánpótlás”. Az Anyahajóba elsősorban a Komatál rendszerén keresztül kerülnek be az új tagok, akiket például az önkormányzati rendezvényeken, a védőnőnél, a játszótéren vagy a szomszédsági kapcsolatokon keresztül érnek el.

A Gödöllőn működtetett REGINA Központ és Nőház (A REGINA Modell Program gyakorlati tapasztalatai 2018) célja egy municipalista alapokon működtetett közösségi tér, amiben vidéki, gyeseen, gyeden lévő nők élethelyzetén kívántak javítani, növelni az autonómiájukat, valamint külön foglalkozni a vidéki nők speciális igényeivel és helyzetével. A projekt fő eleme a regionalitás volt, és leginkább helyi erőforrásokra, társadalmi tőkére és a nők által működtetett informális hálózatokra alapoztak. A REGINA Központ és Nőház részét képezte még egy olyan közösségi tér, ahol helyi nők találkozhattak, programokat szervezhettek. A ház emellett a helyi tudás kihangosítását kívánta elősegíteni, mivel sokszor nők tapasztalatai, ismeretei láthatatlanok maradnak. A gyakorlatban ezt a közös programok segítették elő, ahol a közösség nőtagjai találkozhattak és támogathatták egymást.

Ezek alapján a helyi társadalmi tőke, a bizalom, a hasznos információk, a problémamegoldó mechanizmusok gyarapodtak és növekedtek, és valóságos erőforrásként jelentek meg az egész közösség számára. A REGINA tevékenységei közé tartozott még egy permakultúrárs biokert üzemeltetése, közösségi komposztálás, egy adománybolt és egy garázsbarát fenntartása; valamint helyi szakértők segítségével ingyenes tanácsadói szolgáltatást biztosítottak nemcsak nőknek, hanem a közösség minden tagjának. A REGINA Központ emellett különböző képzéseket, klubokat, köröket tartott helyi élelmiszer-ellátó rendszer működtetéséről, aminek keretében közösségi beszerzéseket szerveztek a helyi termelők népszerűsítésével. A REGINA Központ nagy kihívása a tér fenntartása volt, amit ideális esetben a helyi önkormányzat biztosít, a közösség pedig felelős a fenntartásáért és a

működési költségek kitermeléséért. Miskolcon a HOLDAM Udvar¹⁰ nevet viselő anyaközpont működik így, a helyet az önkormányzat biztosítja. Gödöllőn a mai napig létezik a REGINA Kert¹¹, viszont az alapítvány Miskolcon¹² üzemelt tovább, amelynek jelenlegi küldetése az esélyre érzékenyítő kommunikáció és az esélyteremtő viselkedés kialakítása a társadalmilag egyenlőtlen csoportokon belül és között.

További mozgalmi válaszok a gondoskodási válságra

Az eddigiekben olyan kezdeményezésekről volt szó, amelyek közösségi válaszokkal reagálnak a gondoskodási válságra. A bemutatott szövetkezetek alapvetően egy-egy közösség gondoskodási igényeit és feladatait szervezik meg a szolidaritás elve mentén. A szövetkezetek azonban mozgalmaként egymással együttműködve vagy egymást támogatva egy nagyobb léptékű társadalmi változásért is tesznek. Magyarországon a Szolidáris Gazdaság Központ is ezen dolgozik, de több külföldi példát is említhetünk, ahol szövetkezetek hálózatot alkotnak és önálló ökoszisztémaként nagyobb politikai és gazdasági erőt képviselnek. Ilyen például az észak-olaszországi szövetkezeti hálózat Emilia Romagna tartományban (Duda 2016) vagy a ZEF¹³ Horvátországban, ami szövetkezeti bankként újabb szövetkezeteknek ad hitelt és nyújt szakmai támogatást (erről bővebben lásd Fülöp Nóra cikkét ugyanebben a lapszámban).

A következőkben olyan politikai szerveződések, mozgalmakat mutatunk be, amelyek a reprodukív és gondoskodási munka kizsákmányolása ellen lépnek fel, és a nemek közötti egyenlőtlenségek felszámolásáért küzdenek. A társadalmi reprodukciós elméletek nem pusztán tudományos diskurzusokban vannak jelen, hanem nagy hatással vannak a feminista mozgalomra is világszerte. A társadalmi reprodukciós elméletekből kiinduló feminista szerveződések a nők elnyomását gazdasági alapokon értelmezik, és ezért a gazdasági szükségleteket állítják a kapitalizmuskritikus feminista mozgalom céljainak középpontjába (Arruzza, Bhattacharya és Fraser 2019). Ezek a feminista mozgalmak arra mutatnak rá, hogy a gondoskodásban megjelenő egyenlőtlenségek szorosan összefüggnek más egyenlőtlenségekkel. Éppen ezért a más, rendszerkritikus mozgalmakkal való összefogás felerősítheti a gondoskodás újrászervezéséért folytatott politikai küzdelmet.

10 <https://www.facebook.com/holdamegyesulet/>

11 <https://reginagodollo.wordpress.com/>

12 <https://www.facebook.com/reginamiskolc/>

13 <https://zef.hr/en/o-nama/eticna-banka>

GONDOZÓK MOZGALMA LENGYELORSZÁGBAN

A lengyelországi *Inicjatywa Pracownicza*¹⁴ (Munkavállalói Kezdeményezés), amely többek között bölcsődei gondozókat tömörített szakszervezetbe, a gondoskodás kérdését globális és strukturális problémaként tematizálta, ezzel részben kilépve az egy-egy ügyre fókuszáló mozgalmak közül, és másokat is egy közös mozgalom szervezésére ösztönzött. A mozgalom középpontjában a béremelés és a jobb körülmények megteremtése áll, nem csak önmaguknak, de a gyerekeknek is. Ennek oka, hogy az önkormányzati óvoda dolgozóinak gyakran túl sok gyereket kell gondozniuk, ami nemcsak a munkát nehezíti, de a gyerekek helyzetét is rontja, hiszen a kisebb csoportokban működő óvodákban és bölcsődékben nagyobb figyelmet kap a gyerekek és a gondozók jóléte. A szakszervezet működésére nagy hatással van a társadalmi reprodukciós elméletekből kiinduló feminizmus, mivel a gondozók mind a saját életükben tapasztalják a reprodukzív munka alulfizettségét. Nemcsak rossz körülmények között és az alacsony bérek miatt sokszor több állást is vállalva kell dolgozniuk, hanem emellett gondoskodniuk kell a saját gyerekeikről és az idősebb családtagjaikról is, ami gyakorlatilag szabadidő nélkül hagyja őket.

A 2011-ben alakult, bázisdemokratikusan működő *Inicjatywa Pracownicza* szakszervezet más munkavállalókat is támogat, és közösen gyakorolnak nyomást a munkáltatóikra. A körülmények javítását követelve utcai akciókat szerveznek a városházára és az óvodák előtti terekre. A gondozók harcát a szülők is támogatják, aminek köszönhetően új kapcsolatokra tesznek szert, és más ágazatok rossz munkakörülményei is előtérbe helyeződnek, így a szakszervezet más szektorban dolgozókkal is szolidaritást vállal. A mozgalom elérte, hogy a különböző feminista akciókban és tüntetéseken megjelenjen a gondoskodás kérdése is, és a 2016-os *Fekete Hétfő* tüntetéshullám részét is képezze, amely több mint 17 000 embert vonzott az utcákra, mikor a lengyel kormány az abortusz betiltását kezdeményezte (The Women's Strike Continues 2018, film).

SZAKSZERVEZET ÉS NŐMOZGALOM DÉL-AMERIKÁBAN

Az argentin feminista hullám a „Ni Una Menos”¹⁵ („Egy nővel sem kevesebb”) szlogennel indult 2015-ben, amikor a tizennégy éves Chiara Páezt meggyilkolták. A mozgalom a nőgyilkosságok elleni küzdelemként kezdődött, de gyorsan radikalizálódott, mikor beemelték

14 <http://ozzip.pl/>

15 <http://niunamenos.org.ar/>

a problémák közé, hogy a kapitalista rendszer hogyan zsákmányolja ki a szegény, munkásosztálybeli nőket. Nagy hangsúlyt fektettek a reprodukzív jogokhoz való hozzáférésre, azon belül is leginkább a biztonságos abortusz kérdésével foglalkoztak. A Ni Una Menos alap gondolata az, hogy a munkásosztálynak és a feminista mozgalmaknak egy a célja, mivel megközelítésük szerint a küzdelemnek a középpontjába nem egyszerűen a bérharcot kell helyezni, hanem az életminőséget, ami így kibővíti, tágabban értelmezi a munka fogalmát is. Ez a gyakorlatban egyfelől azt jelenti, hogy az abortuszhoz való hozzáférés nehézsége az egész munkásosztály számára gondot okoz, így a munkásosztálynak mint egésznek kell küzdenie a nők döntésének tiszteletben tartásáért. Másfelől viszont a feminista mozgalmaknak is központi kérdésévé kell tenniük a munkásellenes törvényeket, a különböző szociális ellátást támadó törvényeket, a munkabér kérdését.

A gyakorlatban ezt szakszervezetekkel való együttműködésen keresztül valósították meg: a feminista témákat a szakszervezet céljai közé emelték, hiszen a munkahelyi szexuális zaklatás, a nappali gyerekfelügyeletet biztosító intézmények hiánya, az idősek gondozása miatt merülnek ki és törnek össze a teher alatt a munkásosztálybeli nők. Erre a kiállásra volt példa egy Buenos Aires-i élelmiszerüzemben, amikor az egész gyár sztrájkolni kezdett, mert egy menedzser szexuálisan zaklatott egy női munkást. Ez is azt példázta, hogy lehetséges a szakszervezetiség olyan formája, amelynek a követelése nemcsak a bérekre korlátozódik, hanem a dolgozók egész életének méltóságáért küzd (erről bővebben lásd Csurgó Dénes és Fabók Márton tanulmányát ugyanebben a lapszámban). A Ni Una Menos által is képviselt feminista mozgalom tehát a nők helyzetét olyan társadalmi konfliktusként közelíti meg, amelyben mindig jelen van az osztálykonfliktus, ami túlmutat a konkrét munkahelyi kereteken. Ez utóbbira említhető példaként az az eset, amikor 2017-ben a PepsiCo gyárat záratott be, valamint agresszívan és támadóan lépett fel a helyi szakszervezet tagjaival szemben, amit főleg a női munkavállalók szenvedtek el (Cavallero, Gago, Varela, Barón és Mitidieri 2018). A Ni Una Menos szolidaritást vállalt a PepsiCo munkásaival, és rengeteget tett a támogatásuk érdekében. Amikor például a PepsiCo munkavállalói demonstrációt szerveztek a Nemzeti Kongresszus elé, és több napot töltöttek egy sátorban, a Ni Una Menos is kiköltözött velük, programokat szerveztek, és besegítettek a demonstrálók étkeztetésébe (Bajar 2017).

KONKLÚZIÓ

A gondoskodási válság okai a gazdasági rendszer válságából és a kapitalista termelési módból, a munka megszervezéséből erednek. Éppen ezért a gondoskodási válságra adott válaszokban figyelembe kell venni ezeket a rendszerszintű okokat és folyamatokat.

Tanulmányunkban azt a társadalmi-politikai, illetve mozgalmi irányzatot mutattuk be, ami nem pusztán kicsit jobb körülményeket céloz meg, hanem alapvetően át akarja szervezni a gondoskodást a társadalomban a produktív és reprodukív munka elválasztása és az utóbbi leértékelése és kizsákmányolása helyett. Míg több bemutatott szervezet a lokális, közösségi együttműködés erősítésével reagál a gondoskodási válságra, amelyek hálózatként működve tudnak nagyobb gazdasági és politikai erőt képviselni, más mozgalmak kifejezetten közvetlen politikai nyomásgyakorlással próbálnak társadalmi változást elérni. A különböző szerveződések ennek megfelelően vegyesen viszonyulnak az államhoz: lokális közösségeknél több példa van az állami szereplőkkel való együttműködésre, a lengyel és az argentin feminista mozgalom alapvetően az állam ellen is fellép politikai akciók keretében. A gondoskodás újraszervezése az állam szerepét és működését is érinti. A központi irányítású, a politikai hatalmat képviselő nagy állami intézmények helyett részvételi működésű, az érintetteket bevonó állami intézmények lehetne partnerek a társadalmi változásban (ld. Sidó ebben a számban). A gondoskodás újraszervezésében fontos a más mozgalmakkal való együttműködés, mert az kölcsönösen tovább erősítheti a rendszerszintű változásért folytatott küzdelmet. A gazdasági-politikai szerveződésben pedig kifejezetten fontos, hogy a gondoskodás újraszervezése ne csak távlati politikai célként jelenjen meg, hanem a gyakorlatban is megvalósuljon a szövetkezeti mozgalomban.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Arruzza, Cinzia – Fraser, Nancy – Bhattacharya, Tithi (2019): *Feminism for the 99%: A manifesto*. Verso.
- Bajar, Sol (2017): Asamblea #NiUnaMenos por PepsiCo: "Algo muy grande que está por nacer". In: Laizquierdadiario.com. Interneten: <http://www.laizquierdadiario.com/Asamblea-NiUnaMenos-por-PepsiCo-Algo-muy-grande-que-esta-por-nacer> (Letöltve: 2020.04.07.)
- Cavallero, L. – Gago, V. – Varela, P. – Barón, C. – Mitidieri, G. (2018): Argentina's Anticapitalist Feminism. In: Jacobin. Interneten: <https://jacobinmag.com/2018/09/argentinas-anticapitalist-feminism> (Letöltve: 2020.01.20.)
- Chapelle, Sophie (2016): In France, a retirement co-op ensures seniors are not treated as commodities. In: Bastamag.net. Interneten: <https://www.bastamag.net/In-France-a-retirement-co-op-ensures-seniors-are-not-treated-as-commodities> (Letöltve: 2020.01.20.)

- Coontz, Elizabeth Kim – Esper, Elizabeth (2003): Cooperative Child Care for Rural Residents: The Experience from California. In: *Journal of Rural Cooperation*, Vol. 31., No 2.: 111–125.
- Cooperatives UK Limited (2016): *CASA: Social care with a difference*. Cooperatives UK Case Studies. Manchester, UK: Cooperatives UK Limited.
- Csányi Gergely – Gagy Ágnes – Keréky Ágnes (2018): Társadalmi reprodukció. Az élet újratermelése a kapitalizmusban. In: *Fordulat*, No. 24. 5–29.
- Csányi Gergely (2019): Genderrezsim és „nőpolitika” Magyarországon 2008–2018. Történeti politikai gazdaságtani elemzés. In: *Fordulat*, No. 26. 115–141.
- Duda, John (2016): The Italian Region Where Co-ops Produce a Third of Its GDP. In: *Yesmagazine.org*. Interneten: <https://www.yesmagazine.org/economy/2016/07/05/the-italian-place-where-co-ops-drive-the-economy-and-most-people-are-members/> (Letöltve: 2020.02.26.)
- Ezzeddine, Petra (2018): Ki törődik velük? Öregedés, gondoskodás és migráció. In: *Fordulat*, No. 24. Online kiadás, 1–19.
- Földi, Kitti (2019): Ott is segítenek a betegeken, ahol az állam már nem. In: *Abcug.hu*. Interneten: <https://abcug.hu/ott-is-segitenek-a-betegeken-ahol-az-allam-mar-nem/> (Letöltve: 2020.02.26.)
- Fraser, Nancy ([2016] 2018): A tőke és a gondoskodás ellentmondásai. In: *Fordulat*, No. 24.: 88–108.
- Gessen, Masha (2018): Barcelona’s Experiment in Radical Democracy. In: *Newyorker.com*. Interneten: <https://www.newyorker.com/news/our-columnists/barcelonas-experiment-in-radical-democracy?fbclid=IwAR1FBqSyLMEcrnO1pdmTdtLkmlDZzpsrrSmrtuk4EqZBSaoEwEKxEyFWW4A> (Letöltve: 2019.12.01.)
- Gregor Anikó – Kovács Eszter (2018): *Nőügyek 2018. Társadalmi problémák és megoldási stratégiák*. Friedrich Ebert Stiftung. Interneten: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14461.pdf> (Letöltve: 2019. 11.30.)
- Gregor Anikó (2018): Nem vész el csak átalakul. Kísérlet a neoliberais neopatriarchátus fogalmának magyarországi alkalmazására. In: *Fordulat*, No. 24.
- Haney, Lynne (2002): *Inventing the needy: Gender and the Politics of Welfare in Hungary*. University of California Press.
- ILO (2016): Providing Care Through Cooperatives 1: Survey and Interview Findings. In: *Ilo.org*. Interneten: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_457286.pdf (Letöltve: 2019.11.30.)
- ILO (2017): Providing Care Through Cooperatives 2: Literature Review and Case Studies. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_546178.pdf (Letöltve: 2019.11.30.)

- Ingalls, Reed (2018): Home Care Cooperatives and the Future of Work. In: *Geo.coop*.
Interneten: <https://www.geo.coop/story/home-care-cooperatives-and-future-work> (Letöltve: 2020.02.26.)
- Jelinek Csaba – Pósfai Zsuzsanna (2020): *Abérlői lakásszövetkezeti model Magyarországon*.
Periféria Közpolitikai és Kutatóközpont.
- Johnson, Jim (2008): Co-ops unite to support worker-ownership in home care. In: *Geo.coop*.
Interneten: <https://geo.coop/node/320> (Letöltve: 2020.02.26.)
- Ken Estey (2011): Domestic Workers and Cooperatives: BeyondCare Goes Beyond
Capitalism, A Case Study in Brooklyn, New York. In: *Working USA: The Journal of
Labor and Society*, Vol. 14: 347–365.
- Marshall, R. C. (2008): Koreikyo: A Japanese Home Care Co-op Run For and By Seniors. In:
Geo.coop. Interneten: <https://geo.coop/node/147> (Letöltve: 2020.02.26.)
- Matthias Neumann – Gabriele Winker (2019): Sorge und Solidarität. Von verbindender Care-
Politik zur solidarischen Gesellschaft. In: *care-revolution.org*. Interneten:
<https://care-revolution.org/aktuelles/sorge-und-solidaritaet-von-verbindender-care-politik-zur-solidarischen-gesellschaft/> (Letöltve 2019.11.30.)
- Mattson, Kaitlyn (2018): More Home Care Agencies May Become Employee-Owned as
Aging Owners Exit. In: *homehealthcarenews.com*. Interneten: <https://homehealthcarenews.com/2018/10/more-home-care-agencies-may-become-employee-owned-as-aging-owners-exit/> (Letöltve: 2020.03.26.)
- Pestoff, Victor (2006): Citizens and Co-production of Welfare Services. In: *Public Management
Review*. Vol. 8. Issue 4.: 503–519.
- REGINA (2018): Szabadság Felelősen a REGINA története. A REGINA Modell Program
gyakorlati tapasztalatai. In: *Reginagodollo.wordpress.com*. Interneten:
<https://reginagodollo.files.wordpress.com/2020/01/regina20022013magyar.pdf>
(Letöltve: 2019.12.25.)
- Roth, Laura – Baird, Kate Shea (2017): Left-wing populism and the feminization of politics. In:
Roarmag.org. Interneten: <https://roarmag.org/essays/left-populism-feminization-politics/> (Letöltve: 2019.11.30.)
- Roth, Laura – Baird, Kate Shea (2017): Municipalism and the Feminization of Politics. In:
Roarmag.org. Interneten: <https://roarmag.org/magazine/municipalism-feminization-urban-politics/> (Letöltve: 2019.11.30.)
- Schneider, Stu (2010): Cooperative Home Care Associates: Participation with 1600
Employees. In: *Geo.coop*. Interneten: <https://www.geo.coop/node/433> (Letöltve:
2020.2.26.)

- Scott, James (2016): Taking care: A co-operative vision for social care in England. In: Party.coop. *Interneten*: <https://party.coop/publication/taking-care-a-co-operative-vision-for-social-care/> (Letöltve: 2020.3.26.)
- Szika Dorottya (2013): *Austerity Policies and Gender Impacts in Hungary*. Friedrich Ebert Stiftung. *Interneten*: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/10835.pdf> (Letöltve: 2019.11.30.)
- Szika Dorottya (2018): *Welfare for the Wealthy. The Social Policy of the Orbán-regime, 2010-2017*. Friedrich Ebert Stiftung. *Interneten*: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/14209.pdf> (Letöltve: 2019.11.30.)
- The Women's Strike Continues (2018). *Interneten*: <https://en.labournet.tv/womens-strike-continues> (Letöltve: 2019.12.28.)